

RING ÉVA

Magyar–lengyel galíciai felkelési tervek és a kollektív emlékezet

A Lengyel Királyság egyik legrégebb hódítása, a hajdani Halicsi-Volhyniai Fejedelemségből kiszakított Vörös-Oroszország etnikailag és vallásilag a lengyel–litván állam talán legheterogénabb területe volt, ami a táj és a városok képére is erősen rányomta a bélyegét.¹ Parasztága katolikus lengyelekből, görög katolikus és ortodox vallású ruténekből, örményekből és kisebb számban a Talmudot elutasító karaitákból állt. Nemessége ezzel szemben a 18. századra már ellengyelesedett, és áttért a katolikus hitre. Városaiban a német patríciusok mellett lengyelek, örmények és főként jiddisül beszélő zsidók éltek.² Galíciában ezért egyaránt megtalálhatók voltak a fényűző, olasz és francia mintát követő barokk, rokokó stílusú kastélyok, a fából emelt kúriák és parasztviskók. Mellettük zsindellyel fedett fatemplomok emelkedtek, városainak látványát pedig a németek és zsidók manzardtetős házai mellett a keleti ornamentikájú örmény templomok tették izgalmassá. Napjainkban az egész egykori tartomány a nosztalgikus visszaemlékezések és a folyamatos múltkeresés tárgya. A ma részben Lengyelországhoz, részben Ukrajnához tartozó terület iránt nagy érdeklődést tanúsítanak 'az eredetüket',³ őseiket kereső egykori galíciai németek és az innen elszármazott zsidók.⁴ Galícia 'újra felfedezését' nagymértékben a nosztalgia keltette életre, melyet a szépirodalom is táplál. Írásunkban mégsem a romantikus múltkereséssel szeretnénk foglalkozni, hanem arra kívánunk rámutatni, hogy Galícia történelme méltatlanul mellőzött a historiográfiában, kapcsolataink 18. századi fejezete tele van meglepetésekkel.

A magyar–lengyel felkelési tervek előtörténete

A 18. század végi magyar–lengyel kapcsolatok és a galíciai felkelési tervek előzményeinek tárgyalását a bari konföderáció megalakulásával kell kezdenünk. 1768. február 29-én a len-

¹ Horn, Maurycy: *Ruś Czerwona*. In: *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do roku 1945*. Warszawa, 1981. Vol. 2. 22–23.; Ring Éva: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” Budapest, 2001. 39–40.

² Ez még az Osztrák–Magyar Monarchia idején is így volt, lásd: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen*. Galiczia. VI. k. Budapest, 1898. 663–716.

³ Közkeletű német kifejezéssel ezt *Spurensuche*-nak (nyomkeresés) hívják. Kurdi Krisztina: *Galícia és a galíciai zsidóság* Bredeczky Sámuel „Reisebemerkungen über Ungarn und Galizien” című művében. PhD értekezés, ELTE Bölcsészkar, 2009. 3.

⁴ Számos genealógiai társaság jött létre: *East European Genealogical Society*, *Galizien German Descendants*, *Gesher Galicia-Jews Galician SIG*, *Hilfskomitee der Galiziendeutschen*, *Hilfskomitee der evangelisch-lutheranische Deutschen aus Polen*, *Landmannschaft Weichsel-Warte*. E társaságok céljait több német és angol nyelvű honlap is szolgálja. Kurdi: *Galícia és a galíciai zsidóság*, 3.

gyel rendek egy része szövetségbe kötött a katolikus vallás egyeduralkodójának visszaállítására és az ország függetlenségének visszaszerzésére. Ez utóbbi célkitűzés összefonódott Szaniszló Ágost lengyel király hatalmának meggyengítésével és az őt támogató Czartoryski család reformjainak hatályon kívül helyezésével. Az általuk kezdeményezett politikai programot, amely a nemesi köztársaság működőképességének és védelmi rendszerének megerősítésére irányult, Andrzej Zamoyski dolgozta ki, aki 1764–1767 között a Korona nagykancellárjának címét is viselte.⁵ 1767-ben azonban lemondott tisztségéről, így fejezve ki tiltakozását az ellen, hogy a disszidensek egyenjogúsításával szemben az országgyűlésben szót emelő lengyel nemeseket és egyházi méltóságokat Repnyin orosz nagykövet letartóztatta és elhurcoltatta Oroszországba.⁶

A bari konföderáció vezetői a bécsi udvar támogatásával 1768-ban menedékjogot kaptak Magyarországon, s ettől kezdve 1771-ig rendszeresen Eperjesen, illetve annak környékén gyűltek össze.⁷ A lengyel menekültek 1769-ben szabadkőműves páholyt is létrehoztak Eperjesen Az *Erényes utazóhoz* néven, amely a varsói nagypáholy fennhatóságát ismerte el.⁸ Az 1783-ig működő páholyoknak kezdettől fogva voltak magyar tagjai, így az biztosította az információáramlást a lengyel, a galíciai és a magyar rendek között.⁹ Ugyanilyen szerepet

⁵ E reformok lényegi változásokat hoztak a *Rzeczpospolita* életében: legelőször is a *sejm* ülését konföderációvá alakították át, ami lehetővé tette a *liberum veto* felfüggesztését. Ezért tudott a rendi országgyűlés évekig folyamatosan tanácskozni. Eltörölték a *liberum veto* alkalmazását, és többségi szavazást vezettek be a meggyűléseknek megfelelő sejmekben, ahol a kisebbséget megfosztották szavazati jogától. A *sejm* munkáját ezentúl házirend szabályozta, s a jövőre vonatkozólag pénzügyi kérdésekben itt is bevezették a többségi szavazást: az így elfogadott határozatok akkor is érvényben maradtak, ha a *sejm* munkája a *liberum veto* alkalmazása miatt félbeszakadt. Új, állandóan működő kormányt hoztak létre, pénzügyi reformot hajtottak végre, eltörölték a belső vámokat, bevezették a nyilvános költségvetést. Átszervezték a hadsereg irányítását, a lengyel és litván *hetmanok* (főparancsnokok) tevékenységét ellenőrzés alá helyezték. Megkezdődött a városok jogi helyzetének egységesítése. 1768-ban eltörölték a pallosjogot. Összességében elmondható, hogy a reformok következtében nemcsak a királyi hatalom erősödött meg, de nőtt a szakszerűség is az állam irányításában, valamint a vállalkozói kedv a felállított gazdasági társaságok hatására. Gebei Sándor: *Egy sztereotípiá nyomában*. Aetas, 18. évf. (2003) 3-4. sz. 68–86.; Ring: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?”, 162–164.

⁶ Szaniszló Ágost trónralépése után igen sok reformot vezettek be, de a nem katolikusok egyenjogúsítása nem történt meg. 1766-tól kezdődően II. Katalin (Nagy Frigyes nyomására) egyre hangsúlyosabban kezdte követelni a lengyel–litván államban élő görög-keleti ortodoxok és protestánsok egyenjogúsítását a katolikusokkal. A követek azonban ebben a kérdésben megmakacsolták magukat, ezért az orosz nagykövet, Repnyin gróf különböző ellenkonföderációk szervezésével próbálta biztosítani a többséget a vallásszabadság elfogadásához a sejmben. Ennek ellenére, amikor a követek megtudták, hogy 1767 őszén ismét napirendre tűzik a kérdést, hevesen tiltakoztak. Repnyin gróf pedig elrendelte a lehangosabban méltatlankodó nemesek, köztük Kajetán Soltyk krakkói püspök letartóztatását és elhurcolását Oroszországba. Ezt követően mondott le főkancellári tisztségéről Andrzej Zamoyski. Ring: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?”, 165.

⁷ Itt kereste fel őket Charles-François Dumouriez, a francia forradalom későbbi legendás híró tábornoka, akit XV. Lajos küldött a lengyel felkelők támogatására. Henry, Isabelle: *Dumouriez. Général de la Révolution (1739–1823)*. Budapest, 2002. 116–132.

⁸ Abafi szerint az Erényes utazóhoz című páholy alapítására már 1769-ben kérte Bernhardi Izsák a varsói Erényes Sarmatához címzett páholytól az engedélyt. Az első tagok közül a lengyelországi Bernhardin kívül Kriebel eperjesi tanácsos és Szolkovy József kereskedő neve ismert. Abafi Lajos: *A szabadkőművesség története Magyarországon*. Budapest, 1993. ⁸ 31., 38.

⁹ A páholy legismertebb magyar tagjainak a szepesi adminisztrátor, gróf Török József, valamint fia, a későbbi tanulmányi főigazgató, gróf Török Lajos, továbbá Szirmay László zempléni alispán számítottak. Abafi: *A szabadkőművesség*, 39.

játszottak a konföderáció bukása után a Felvidéken letelepedő lengyelek, akik Melánie Benkovská szlovák történésznő kutatásai szerint több százan lehettek, s leszármazottaik Sáros megyében még a 20. században is a *Konfoderak* nevet viselték.¹⁰

Lengyelország első felosztását követően az egymással hagyományosan jó kapcsolatokat ápoló lengyel és magyar nemesség azt remélte,¹¹ hogy az új tartományt, Galíciát a Magyar Királysághoz csatolja a bécsi udvar. Ez a feltételezés annál is inkább megalapozott volt, mert a Habsburg Monarchia területi igényét azzal támasztotta alá, hogy az egykori Halicsi és Lodomériai fejedelemség a 13. században a magyar államhoz tartozott. Ezt az álláspontot Benczúr József jogtörténész, történész fejtette ki az udvar kérésére.¹² A magyar és a lengyel jogrend összeegyeztethetőnek tűnt, Galícia betagozása a Magyar Királyságba nem okozott volna túlságosan nagy törést a tartomány lakóinak életében. A bécsi udvar azonban nem így döntött, Mária Terézia sok habozás után Galíciát az örökös tartományokhoz csatolta. Az új tartományban már 1772-ben eltörölték a lengyel közigazgatást és igazságszolgáltatást, az alkalmazottak nagy részét elbocsátották. Az osztrák közigazgatási rendszer és a német hivatali nyelv bevezetése, a lengyel köztisztviselők felváltása német és cseh hivatalnokokkal sokkolta a lengyel nemességet.¹³ 1774-ben az *Allgemeine Schulordnung* bevezetése, ami a középiskolai oktatásban is elrendelte a német nyelv használatát, később pedig csak olyan diákok felvételét engedte a csökkentett számú gimnáziumba, akik tudtak németül,¹⁴ tovább szította az elégedetlenséget. A lengyel nemesség, amely a germanizáció által gyermekei és nemzete jövőjét látta veszélyeztetve, petícióban követelte, hogy Galíciát csatolják Magyarországhoz.¹⁵ Rövid időn belül megszületett a felismerés, hogy a galíciai lengyel rendek természetes szövetségei lennének a felvidéki, a bécsi udvar vámpolitikájával mérhetetlenül elégedetlen magyar nemeseknek. Egy lehetséges, közös magyar–lengyel Habsburg-ellenes felkelés gondolata az 1780-as évek végén a bécsi udvar rémálma lett, különösen azután, hogy a belga rendek is bejelentették elszakadási szándékukat. II. Lipót úgy próbálta leszerelni a lengyel nemesség elégedetlenségét, hogy megígérte az autonómiát a galíciai rendeknek. Rövid ideig tartó uralkodását követően azonban ismét kiújult az ellenségeskedés a bécsi udvar ellen, ennek kifejeződéseként alakult meg 1793-ban a lembergi Hazafias Társaság,¹⁶ amely körülbelül 150 tagot számlált, és nemcsak sajtóorgánuma, hanem kiter-

¹⁰ Benkovská, Melánie: *Barski konfederáci a Prešov. Nové obzory* 18. Vychodoslovenské Vydavateľstvo v Košiciach pre Múzeum Slovenskej Republiky Rád v Prešove roku 1976. 115.

¹¹ Śreniowski, Stanisław: *Rzeczypospolita i Galicja*. Przegląd Historyczny, (1952) 1. sz. 96–98.; Reyhmann, Jan: *Ze stosunków kulturalnych polsko-węgierskich w epoce Oświecenia*. Warszawa, 1960. 7., 27., 53–54.

¹² Benczúr, József: *Jurium Hungariae in Russiam minorem et Podoliam, bohemiaeque in Osiciensem et Zatoriensem ducatus praeviae explicatio*. Vindobonae, 1772.; uő.: *Vorläufige Ausführung der Rechte des Königreichs Hungarn auf Klein- oder Roth-Russen und Podolien*. Wien, 1772. és 1783. H. n. (Névtelenül)

¹³ Rudolf, Mark A.: *Galizien unter österreichischer Herrschaft. Verwaltung- Kirche- Bevölkerung*. Herder-Institut, Marburg, 1994.; Kozłowski, Jerzy: *Emigracja okresu schyłkowego Rzeczypospolitej szlacheckiej i porozbiorowa (do 1864 r.)*. In: *Emigracja z ziem polskich w czasach nowożytnych i najnowszych*. Ed. Andrzej Pilch. Warszawa, 1984. 46–58.

¹⁴ Wroczyński, Ryszard: *Dzieje oświaty polskiej 1795–1945*. Warszawa, 1980. 48.

¹⁵ Śreniowski: *Rzeczypospolita i Galicja*, 96–98.

¹⁶ Reyhman, Jan: *Ze stosunków kulturalnych polsko-węgierskich w epoce Oświecenia*. Warszawa, 1960. 7., 27., 53–54.

jedt vidéki hálózata is volt.¹⁷ A Társaság egy mérsékeltbb és egy radikálisabb szárnyra tagolódott. A Habsburgok iránt lojális arisztokraták, Adam Kazimierz Czartoryski herceg és Józef Ossoliński gróf számítottak az első csoport vezetőinek. Czartoryski herceg, aki a magyar testőrökkel Bécsben szoros kapcsolatba kerülve magyarul is megtanult, pulawy-i kastélyában gyakran látta vendégül a felvilágosult magyar arisztokratákat: Haller József grófot, Erdődy Imre grófot, az ifj. Csáky grófot és Ürményi Józsefet.¹⁸ Ahogyan ez később, az 1798–1799-es krakkói per során kiderült, Adam Kazimierz Czartoryski évek óta következetesen törekedett egy a Habsburg-ház irányítása alatt álló, egyenjogú államok (Ausztria, Csehország, Magyarország és Lengyelország) alkotta konföderáció, „egy Keleti Svájc” kialakítására.¹⁹

A francia forradalmárok külpolitikája és annak visszhangja a lengyelek körében

1792 tavaszán, II. Lipót halálakor már tartott a francia forradalom, s hamarosan kitört a háború Franciaország és Ausztria között. A forradalom külügyeit ekkor Charles-François du Périer Dumouriez, a tapasztalt katona irányította, aki XV. Lajos titkos ügynökeként a bari konföderáció idején Lengyelországban tartózkodott, és közben megfordult Magyarországon is. A Habsburg-ellenes és poroszbarát francia diplomaták közé tartozott. 1792 tavaszán is arra törekedett, hogy Poroszországot engedményekkel semlegességre bírja, Ausztria ellenében viszont messzemenőig ki akarta használni a belga lázadás kínálta lehetőségeket. Dumouriez a Brissot által meghirdetett „természetes határok” kialakítását szorgalmazta: úgy vélte, hogy védekezni kell ott, ahol e határok már kialakultak (például Elzászban), és támadni kell, ahol azokat még meg kell teremteni (a Rajna és az Alpok irányában). 1792. július 16-án Dumouriez lemondott tisztségéről. Augusztus 10-én Pierre-Henri-Hélène-Marie-Lebrun (Tondou)²⁰ lett az utóda, Dumouriez azonban katonai parancsnokként is meghatározó szerepet játszott a forradalom külügyeinek irányításában 1792 őszéig. Valószínűleg felvidéki tartózkodásának emlékei alapján szorgalmazta a háború kirobbanásának kezdete óta a magyarországi és oroszországi belső lázadások szítását.²¹ Feltehetőleg az ő ösztönzésére került sor 1792 nyarán a török szövetség, a Habsburg Monarchián belüli felkelések és egy kozáklázadás kirobbantása tervének kidolgozására, azzal a céllal, hogy létrehozza a „Franciaország testét védelmező szövetséges köztársaságok gyűrűjét”.²² Ebben a tervben Galícia neve is többször szerepelt.

A török szövetség azonban meghiúsult, mivel a Porta nem volt hajlandó fogadni Sémonville-t, az újonnan kinevezett francia nagykövetet. Ettől kezdve az újdonsült köztár-

¹⁷ Kosim, Jan: *Okupacja pruska i konspiracje rewolucyjne w Warszawie 1796–1806*. Wrocław, 1976. 168–169.

¹⁸ Reyhmann: *Ze stosunków kulturalnych polsko-węgierskich*, 7., 27., 53–54.

¹⁹ Pachonński, Jan: *Legiony polskie 1794–1807. Prawda i legenda*. Warszawa, 1969. 1. köt. 371.

²⁰ Larousse. *Grand Dictionnaire Universel du XIXe siècle*. Paris, 1914. 10. köt. 294.

²¹ Archives des Affaires étrangères, Paris (a továbbiakban: AE). Correspondance Politique (a továbbiakban: CP). Turquie v. 184., f. 125., 156.; Sorel, Albert: *La question d'Orient au XVIIIe siècle*. Paris, 1878. 305.; Jacques Godechot, *La grande nation*. Paris, 1956. 1. köt. 80–84.; Sybel, Heinrich: *Geschichte der Revolutionszeit von 1789 bis 1795*. Düsseldorf, 1877. 2. köt. 22–23.

²² Sybel: *Geschichte der Revolutionszeit*, 37–39. E törekvéseket Sybel művéből Fraknoi Vilmos is ismerte, lásd: *Martinovics és társainak összeesküvése*. Budapest, 1880. 199–200.; Grossbart, Julien: *La Politique Polonoise de la Révolution Française jusqu' aux Traités de Bâle*. Annales historiques de la Révolution Française, vol. 6. (1929) No. 2. 252.

szakaság diplomáciája felváltva kísérletezett a poroszok és a törökök megnyerésével. Minden valószínűség szerint a valmy-i győzelmet követő tárgyalásokhoz készített dokumentumok egyike az *Utasítások és alapelvek tervezete, amely alapján a porosz királlyal tárgyalni kell*²³ című dokumentum is, amelyet Dumouriez iratai között foglaltak le, árulását követően:

„Kihasználánk még a telet, hogy felkeléseket szítsunk Magyarországon, Csehországban és Ausztriában, s hogy ezzel egyidejűleg felébresszük a lengyelek szunnyadó bátorságát, valamint a Török Birodalom Oroszország és Ausztria elleni kérlelhetetlen bosszúvágyát.

Ha a konstantinápolyi porosz ügynökök közösen lépnének fel a Francia Köztársaság megbízottaival, semmi sem lenne könnyebb, mint rávenni a nagyvezírt, hogy jövő tavasszal ismét indítson háborút a két császári udvar ellen.

Másrészt a Francia Köztársaság nem ok nélkül számít a jelenlegi svéd kormányra, amely könnyen indíthatna egy szárazföldi és tengeri elterelő hadműveletet a Baltikumban, valamint Finnországban. [...]

Amint a következő tavasszal a hadműveletek újra kezdődnének, s a Poroszország támogatására számító Ausztria komoly erőfeszítéseket tenne a franciák megtámadására a Rajna mentén, hirtelen nyilvánosságra hoznánk a Franciaország és Poroszország közötti különbék megkötésének hírért. A porosz csapatok visszavonulnának Frankföldről, és 12 000 hessenivel várakozni látogatnának Csehországra [...] Egy másik porosz hadsereg vagy Sziléziába vonulna, vagy a lengyel hazafiakkal együtt megtámadná a Lengyelországban tartózkodó oroszokat.

A törökök szintén előrenyomulnának Lengyelország irányába, valamint az 1788-as első hadjárat terveinek megfelelően a Temesvári Bánság és Horvátország irányába, a havasalföldiek segítségével, akiket nem lenne nehéz fellázítani. [...]

Flottánk a Földközi-tengerről behatolna a Fekete-tengerre, hogy megkönnyítse a törökök partraszállását a Krím-félszigeten.

Ily módon a két császári udvar, amely kibékíthetetlen ellensége Poroszországnak és Franciaországnak, azt venné észre, hogy egyszerre támadják meg őket északon a svédek, keleten a törökök és franciák, szárazon és vizen, a Rajna-vidéken a franciák és a bajorok, Itáliában a franciák, Csehországban a poroszok és a hesseniek, Lengyelországban és Sziléziában a lengyel hazafiakkal egyesült poroszok.

Poroszország tehát rövidesen kárpótolhatná magát a jelenlegi hadjárat veszteségeiért. Legyőzné riválisát Németországban, ahol túlsúlyra tenne szert. Jóvátenné Lengyelország igazságtalan elhagyását,²⁴ s ennek fejében könnyedén megszerezhetné a Köztársaságtól

²³ *Projet d' instruction et Bases d' après lesquels il convient de négocier avec le Roi de Prusse.* Archives National, Paris, (a továbbiakban: AN). F. 7. 4690. Papiers saisis chez Dumouriez. A tervezet teljes szövege franciául megtalálható: Ring, Éva: *New documents for the evaluation of Martynovics conspiracy.* Danubian Historical Studies, vol. 2. (1988) No. 1. 65–76.

²⁴ A dokumentum szerzője itt az 1790-es oroszellenes porosz–lengyel szerződés be nem tartására utal. A szerződésben Poroszország Gdańsk és Toruń átadása fejében megígérte Lengyelországnak, hogy segítségére siet egy esetleges orosz támadás esetén. Bár a városok átadásába a sejm nem egyezett bele, s ezért Poroszország a megállapodást érvénytelennek tekintette, a lengyel rendek igen rossz néven vették, hogy 1792 nyarán a benyomuló orosz csapatokkal szemben nem nyújtott segítséget a *Rzeczpospolitának*. Rostworowski, Emanuel: *Polska w układzie sił politycznych Europy.* In: *Polska w epoce Oświecenia.* Ed. Bogusław Leśnodorski. Warszawa, 1971. 57.; Ring: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?”, 185.

Gdańskot és Toruń, közben pedig megkönnyítené a galíciai lengyelek visszacsatolását. Poroszország a saját területeihez csatolná Szilézia maradékát.

Oroszországot Belorusszia, a Krím-félsziget és a lengyelektől és törököktől legutóbb elvett területek elkobzásával lehetne büntetni.

A törökök szerezhetnének néhány körzetet Horvátországban. Erdély Havasalföld és Moldva mintájára függetlenné válhatna. [...]

Nem beszélek azokról az eszközökről, amelyeket hatékonyan és teljes erkölcsi biztonnával lehetne alkalmazni, hogy fellátsuk Magyarországot, Csehországot és Ausztriát, annak érdekében, hogy három független államot hozzunk létre, amelyek közül az első Magyarországból és Horvátország egy részéből, a második a tulajdonképpeni Ausztriából, Stájerországból és Morvaországból, a harmadik pedig Csehországból állna.

A franciák nem szereznének maguknak semmit, fáradozásaiknak és kiadásaiknak elegendő kárpótlását látnák abban, hogy elvihetik a szabadságot és függetlenséget a Rajna, valamint a Meuse mellett és Flandriában élő népeknek, továbbá szilárd és tartós békét szereznének Európának, nem beszélve a gyalázatos Osztrák-ház megdöntéséről.”

Nem szükséges hosszasan bizonygatni, hogy az *Utasítások és alapelvek* tervezetében felvázolt koncepciót mennyi belső ellentmondás terhelte, s mennyire elrugaskodott a valóságtól. Legfeljebb utalni szeretnénk arra, hogy a „szabadság exportálása a Rajna torkolatvidékére” azonnal kizárta volna Anglia jóindulatú semlegességét, amire pedig a forradalmárok számítottak, mivel a szigetország a semlegesség feltételül éppen Belgium és Hollandia függetlenségének maximális tiszteletben tartását szabta meg. 1792 őszén mindezenre a porosz diplomaták sem arról tárgyaltak titokban Szentpéterváron, hogy hogyan védhetnék meg Lengyelországot az orosz annexiótól, hanem Lengyelország második felosztásáról. Arról már nem is beszélve, hogy mit szóltak volna a fenti elképzeléshez azok a horvátok, akik a francia javaslat eredményeképpen esetleg török fennhatóság alá kerültek volna.

Témánk szempontjából a voluntarista elképzelésből az a rész a fontos, amely Lengyelország határainak átalakítására és a magyarországi lázadások szítására vonatkozik. A francia forradalmárok a porosz különbéke érdekében átengedték volna az általa hön ohajtott két Hanza-várost, Gdańskot és Toruń, továbbá a lengyel uralom alatt maradt Sziléziát, ugyanakkor Ausztriával visszaadatták volna a nemesi köztársaságnak Galíciát. A török szövetség érdekében pedig feláldozták volna Dél-Magyarország és Horvátország egyes részeit. Ennél is nagyobb horderejűnek tűnt az a szándék, amely a Habsburg Monarchia felbomlasztására és helyén három független köztársaság kialakítására irányult volna.

Dumouriez és Lebrun tervei mindenekelőtt a lengyel emigránsok²⁵ körében váltottak ki nagy visszhangot. A targowicei konföderáció megalakulását és az orosz hadsereg benyomulását követően a Reformpárt több vezetője – köztük Ignacy Potocki, Jan és Stanislaw nevű fivéreivel, Hugo Kollataj, valamint Tadeusz Kościuszko – Szászországba menekült, ahol szoros kapcsolatban álltak a francia diplomatákkal. Amikor az időközben Lengyelországból

²⁵ 1792. május 14-én a konzervatív mágások megalapították a targowicei konföderációt, amely hivatalosan segítséget kért Oroszországtól az 1791. május 3-án elfogadott lengyel alkotmány megbuktatására, s az általa hatalomra juttatott kormány leváltására. A kérés teljesítése érdekében szinte azonnal százezer fős orosz hadsereg vonult be hadüzenet nélkül Lengyelországba, hatályon kívül helyezte az alkotmányt, leváltotta a kormányt, a hivatalnokokat és nemeseket pedig arra kötelezte, hogy letegyék a hűség esküt II. Katalinnak. A birtokosok nagy része felesküdt II. Katalinra, de a Reformpárt vezetői nem hitték, hogy elkerülhetik az orosz retorziókat, ezért inkább emigráltak; többségükben Szászországban telepedtek le. Ring: *„Lengyelországot az anarchia tartja fenn?”*, 194.

kiutasított francia nagykövetet, Dëscores-t kormánya Konstantinápolyba küldte a török szövetség megkötése érdekében, ő titokban hátrahagyta titkárait, Kazimierz La Roche-t és Pierre Bonneau-t Varsóban, Lipcsében pedig felfogadta Ignacy Potocki gróf francia származású magántitkárát, Pierre Parandier-t, hogy biztosítsa a kapcsolatot a lengyel hazafiak és a francia kormány között.²⁶ Parandier 1792 novemberében tolmácsolta Lebrun külügyminiszter óhaját: a lengyel emigránsok küldjenek maguk közül megbízottat Párizsba. A választás Tadeusz Kościuszkora²⁷ esett, aki – a Hugo Kollataj által kidolgozott – 1793. február elején kész tervekkel kereste fel Dumouriez-t a belga hadszíntéren, majd Párizsban kapcsolatba lépett a *Gironde* legbefolyásosabb képviselőivel és Lebrun külügyminiszterrel.²⁸

A Varsóból időközben szintén kiutasított La Roche 1793. február 18-án Kollatajhoz írott leveléből úgy tudjuk, hogy Kościuszko a franciák által három hónappal korábban kidolgozott terv némileg módosított változatával érkezett Párizsba, és ezt terjesztette elő Lebrunhoz írott emlékiratában.²⁹ Az ő elképzelése is a francia–svéd, illetve a francia–török szövetség megkötésére, illetve két nagyszabású diverzió megindítására számított 1793 tavaszán: az elsőt a svédek hajtották volna végre a Balti-tengeren Oroszország ellen, lehetővé téve a franciáknak, hogy fegyvert szállítsanak Lengyelországba, a másodikat a törökök indították volna Oroszország, illetve a Habsburg Monarchia ellen a francia hadiflotta fekete-tengeri támogatásával. Kościuszko véleménye szerint az említett terv végrehajtását „zavargások és helyi felkelések szításával kellene kezdeni Magyarországon, Galiciában, Csehországban, Sziléziában, Poroszországban és Oroszországban”.

A terv végrehajtásáról hosszas tárgyalások folytak Párizsban, ám a zavaros belpolitikai helyzet, Dumouriez árulása és a jakobinusok előtérbe kerülése miatt Lebrun csak hitegette Kościuszkot, szövetséget nem akart kötni a lengyelekkel, nehogy ily módon csökkentse egy esetleges porosz vagy osztrák különbéke esélyeit. Kościuszko így eredmény nélkül volt kénytelen visszatérni Lipcsébe. A szársországi emigránsok ekkor a kivárás álláspontjára helyezkedtek. A Lengyelország területi integritása és a lengyel alkotmány visszaállítására irányuló felkelés kiobbantását az orosz–török háború kitörésétől tették függővé. Időközben ugyanakkor a Bécsben élő lengyel arisztokraták javaslatára megpróbálkoztak egy sokkal hagyományosabb módszerrel is: Ossoliński herceg közvetítésével felajánlották a Habsburgoknak, konkrétan Sándor Lipót főhercegnek a lengyel koronát.³⁰

Az emigránsok azonban nem tudták megakadályozni a titkos szervezkedést, amihez az elégedetlenség vezetett Lengyelországban. Valamikor 1793 tavaszán, miután híre ment, hogy a lengyel hadseregben újabb létszámcsökkentést hajtanak végre, összeesküvés kezdett formálódni a katonatisztek körében. Tagjai – nem ismervén a tényleges franciaországi helyzetet – vakon bíztak a forradalmárok által 1792. november 19-én meghirdetett francia

²⁶ Kozłowski, W. M.: *Le dernier projet d' alliance franco-polonaise (1792–1793)*. Revue d' histoire diplomatique, vol. 37. (1923) No. 3–4. 268–269.; Grossbart: *La Politique Polonaise*, 242.

²⁷ Kościuszkora azért esett a választás, mert az Amerikai Függetlenségi Háborúban szerzett érdemeiért 1792. szeptember 26-án a francia konvent tiszteletbeli francia állampolgárnak választotta Washingtonnal, Pestalozzival és Schillerrel együtt. Az emigránsok így joggal remélték, hogy javaslatai meghallgatásra találnak. Szyndler, Bartłomiej: *Tadeusz Kościuszko*. Warszawa, 1991. 159.

²⁸ Biblioteka Narodowa, Warszawa. Kézirattár, BOZ. 773. Mf. 55691.; Askenazy, Szymon: *Napoleon a Polska*. Warszawa, 1918. 2. köt. 51–57.; Grossbart: *La Politique Polonaise*, 242–252.

²⁹ Grossbart: *La Politique Polonaise*, 242–252.

³⁰ Kukiel, Marian: *Wezwanie Austrii na trón Polski w roku 1794*. Biblioteka Warszawa, 1910. 2. köt. 226–227.

segítségben.³¹ A konspiráció vezetői, Ignacy Działyński gróf és a felvidéki Galtócról elszármazott bankár, Andrzej Kapostas kapcsolatot teremtettek Lengyelország elszakított részeinek lakosaival.³² Kapostasnak állítólag sikerült létrehoznia az összeköttetést a magyarországi elégedetlenekkel is.³³ 1793 nyarán a varsói összeesküvők követeket küldtek a szászországi lengyel emigráció vezetőihez, és arról tájékoztatták őket, hogy a katonaság teljhatalmú diktátorra választotta Kościuszkot, és csak a felszólításra vár. Az emigránsok azonban a kedvezőtlen nemzetközi helyzet miatt nem akartak elhamarkodott vállalkozásba kezdeni. Kościuszko 1793 szeptemberében mindenesetre elutazott Galíciába, hogy a helyszínen tanulmányozza az előkészületeket. Bár a galíciai felkelés vezetőjéül választott Stanisław Sołtyk gróf éppen Bécsben tartózkodott, a Krakkó melletti titkos podgorzei találkozón a fővezér utasította a varsói összeesküvés képviselőit, hogy alakítsanak helyi bizottságokat a vajdaságokban, kezdjék meg a parasztság felkészítését, gyűjtsenek pénzt és fegyvereket.³⁴ Kościuszko ezt követően elküldte megbízottját, Wielhorski grófot Párizsba, hogy a lengyelországi és a galíciai összeesküvés céljára kérjen a Közléti Bizottságtól 12 millió livres segélyt.³⁵

Wielhorski gróf november végén érkezett meg Párizsba. Megbízatását azonban a francia diplomácia nem tekintette legitimnek, mert nem a varsói összeesküvők küldték, ezért Desforgues külügyminiszter Parandier révén arra szólította fel a konspiráció vezetőit, hogy delegáljanak teljhatalmú képviselőt Párizsba, akivel a forradalmárok érdemben tárgyalhatnak. A varsói összeesküvők választása Franciszek Barss ügyvédre, az Óváros előjárójára esett, aki 1794 februárjában érkezett meg Párizsba. Parandier és Barss februári beadványából kitűnik, hogy a szászországi emigránsok továbbra sem tettek le arról a szándékukról, hogy Oroszországban, Poroszországban és Galíciában is felkeléseket robbantsanak ki, és arra is számítottak, hogy a zavargások áterjednek a Habsburg Monarchiára. Elképzelésüket támogatta Pierre Parandier is a Közléti Bizottsághoz intézett levelében:

„Nem kétséges, hogy a Francia Köztársaság a zsarnokok megbuktatása érdekében felkeléseket tud szítani Európa különböző országaiban, de Oroszországban, Poroszországban, Galíciában erre csak a lengyelek képesek. A lengyel felkelésnek át kell terjednie az 1772-ben elcsatolt területekre is.

³¹ A francia konvent világforradalmi terveket dédelgetve 1792. november 19-én segítséget ígért minden népnek, amely kész harcolni függetlensége visszaszerzéséért. Nyilván ezzel akarták elősegíteni a korábban idézett tervezet végrehajtását. Ring: *„Lengyelországot az anarchia tartja fenn?”*, 201.

³² Zajaczek, Józef: *Historia Rewolucji Polskiej w roku 1794*. Warszawa–Łwów, 1907. 1. köt. 94–95.; Pawlikowski, Józef: *Pamiętnik o przygotowaniach do insurekcji Kościuszkowskiej*. Przegląd Polski, 1876. 7. sz. 77–78.; Tokarz, Wacław: *Warszawa przed wybuchem powstania 17. kwietnia 1794 roku*. Warszawa, 1911. 12.; Kiniewicz, Stefan: *Ignacy Działyński (1754–1797)*. Kórnik, 1930. 106–135.

³³ *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław, 1966. 12. köt. 1–3. szerint Kapostas körözését 1794 tavaszán rendelték el a Monarchiában, mivel von Baum galíciai *Kreishauptmann* állítása szerint Kapusta 1794 tavaszán Morvaországban és Sziléziában próbálta fellázítani a lakosságot, és midőn ott kudarcot vallott, Magyarországra indult. Lengyel Tudományos Akadémia Könyvtára, Krakkó (PAN Bibl. w Kr.), Kézirattár. T. A. Hajdeckiego 2171. T. 7. 88.

³⁴ *Memoryal o przygotowaniach do powstania r. 1794*. In: Ostatnie lata Hugona Kollataja. Ed. Wacław Tokarz. Krakkó, 1905. 235–238.; Zajaczek: *Historia Rewolucji Polskiej*, 94–95.; *Pamiętnik o przygotowaniach*, 85.; Grossbart: *La Politique Polonaise*, 129.

³⁵ A. E. C. P. Pologne 321. köt., 561., 619.; Sorel: *La question d'Orient*, 3. köt. 528.; Askenazy: *Napoleon a Polska*, I. 60.

A lengyelek nagyon könnyen kirobbanthatnak felkeléseket a két Sziléziában, sőt Oroszország belsejében is. Hosszú ideje készülnek erre, kidolgozott tervekkel és megfelelő eszközökkel rendelkeznek.

De különösen Galíciát, az Osztrák-háznak ezt a fontos tartományát lenne könnyű elszakítani Lengyelországnak.

A galíciaiak már megkeresték a fővezért, hogy közös katonai akciót hajtsanak végre a lengyelekkel.

Kociuszko [sic!] azonban nem fogadhatta el az ajánlatukat, amíg nem kapott határozott választ a francia kormánytól arra a segélykérésre, amelyet rajtam keresztül juttatott el, s amelyről én Frimaire 6-án [1793. november 27. – R. É.] kelt 109. számú sürgönyömben már beszámoltam: Lengyelország ugyanis nem engedheti meg magának, hogy még eggyel több ellensége legyen, anélkül, hogy a Francia Köztársaság támogatásában biztos lehetne. [...]

A galíciai felkelés kiemelkedő jelentőséggel bír Franciaország számára. Függetlenül attól, hogy ez a tartomány fizeti a legtöbb adót s állítja ki a legtöbb katonát Ausztria számára, a felkelés maga után vonhatja az államaiban élő többi, függetlenség után áhítózó nép lázadását.

A felkelt Galícia romba döntheti az Osztrák-házat.”³⁶

Parandier leveléből kitűnik, hogy az emigránsok nagyon kedvezőtlennek tartották a nemzetközi helyzetet, ezért a felkelés kirobbantásának várható pillanatában a nagyhatalmak erejét többfrontos támadással akarták megosztani.³⁷

Az előkészületekre azonban nem sok idő maradt. Lengyelországban a hadsereg létszámának tervezett csökkentése miatt a tetőfokára hágott az elégedetlenség: a felkelés 1794. március 13-án spontán módon kitört. A kész helyzet elé állított emigránsok – sejtve, hogy Lengyelország végleges felosztása a tét – úgy döntöttek, hogy hazatérnek és részt vesznek a harcban. Szorult helyzetükben ismét megpróbáltak segítséget kérni a Portától, de eredménytelenül.³⁸ Barss sem ért el több sikert Párizsban: hiába kérte több ízben a Közlőléti Bizottságot, hogy adjon 30 millió livres támogatást a lengyeleknek, akik ennek segítségével Galiciában is kirobbantják a felkelést, nem talált meghallgatásra. Ugyancsak eredménytelenül írta a Közlőléti Bizottság külügyekkel foglalkozó referense, Buchot 1794. június 25-én, hogy „amíg Lengyelország nem lehet egészen biztos a támogatásunkban, legyen az pénz, amit tőlünk vár, vagy egy elterelő hadművelet a Baltikumban vagy Törökország irányából; kétséges, hogy a felkelés vezetői olyan lépésekre szánják el magukat, amelyekkel azt kockáztatják, hogy a császár ellenük fordul, és szövetséget köt Poroszországgal és Oroszországgal. Tehát a galíciai felkelés kirobbantásához az első ösztönzésnek tőlünk kell érkeznie. [...] Ha nem is lehet még egészen biztosan látni a felkelés végkimenetelét, s még nem ismert min-

³⁶ *Extrait de la lettre de Pierre Parandier au Comité de Salut Public*. A. E. C. P. Pologne. 322. köt. 251–252.

³⁷ Grossbart; *La Politique Polonaise*, 483–486. Kollataj az 1793. december 23-i, Barsshoz intézett levelében kifejti, hogy a franciák láthatólag belső stabilizációra törekszenek, a koalíció pedig szeretné a háborút minél előbb befejezni. PAN Bibl. w Kr. Rkp. 200 (K) 167. Megfigyelésének helyességét alátámasztja Bacher francia ügyvivő 1794. március 26-i jelentése is, amelyben azt közölte, hogy Poroszország és Ausztria hajlik a békekötésre, és feltehetőleg Svájc közvetítését fogják kérni. Sorel: *La question d'Orient*, 4. köt. 33.

³⁸ Reychmann, Jan: *Z nieznaniej korespondancji Descorchesa i La Rochea z r. 1794–95*. Przegląd Historyczny, 1956. no. 1. 161–162.

den tartalék és terv, az egészen biztos, hogy [a lengyel felkelés – R. É.] a Francia Köztársaság ügyét szolgálja, [...] s csak javunkra válhat bátorítása és támogatása.”³⁹

A Közjóléti Bizottság Saint-Just és Robespierre javaslatára mégis elutasította a lengyelek segélykérését, mivel nem akart semmiféle közösséget vállalni egy olyan mozgalommal, amely nem törölte el a nemesi kiváltságokat, s nem taszította le a trónról a királyt. Kościuszko az adott helyzetben úgy döntött, hogy a lakosság minden forradalmi hajlandósága ellenére Galíciában fenn kell tartani a nyugalmat, és Ausztria semlegességének biztosítása érdekében ismételten felajánlotta a lengyel koronát Sándor Lipót főherceg-nádornak.⁴⁰ A bécsi udvar ugyan készen mutatkozott tárgyalni Kościuszko megbízottaival – nehogy elveszítse Galícia lakosságának rokonszenvét –, gesztusa azonban nem volt őszinte: már májusban megkezdtek az előkészületeket Kis lengyelország megszállására, mert nem akartak kimaradni az újabb lengyel felosztásból, mint ahogyan az 1793 januárjában történt. A lengyel trón felajánlására vonatkozó, Ignacy Potocki és Stanisław Sołtyk grófok által előterjesztett javaslatot elutasították.⁴¹ Az esetleges galíciai felkelés kirobbantásáról keringő hírek miatt pedig megfigyelés alatt tartották a Bécsben tartózkodó lengyeleket.⁴²

A francia tervek visszhangja a Habsburg Monarchiában

A francia tervek visszhangját elemezve először 1792 októberében bukkanunk annak nyomára, hogy Dumouriez és Lebrun elképzeléseit feltehetőleg ismerték a Habsburg Monarchiában. Martinovics Ignác, aki ebben az időben titkos jelentéseiben az állítólagos illuminátusok terveiről informálta az udvart, 1792. október 7-én Bécsben azt írta gróf Colloredo kabineti miniszternek, hogy a négyéves szejm marsallja, Stanisław Małachowski az osztrák fővárosban tartózkodik, és levelezést folytat a francia kormánnyal. Martinovics egyúttal figyelmeztette az udvart, hogy a francia kormány azon mesterkedik, hogy a törököket rávegye egy Oroszország és Ausztria elleni háború kirobbantására.⁴³ Nem sokkal később, november elején⁴⁴ a magyar fővárosban elfogtak egy német nyelvű rölpapot, amely arra szólította fel Pest lakosságát, hogy 1792. október 31-én gyűljön össze, és kezdjen harcot a szabadságjogai kivívásáért. Az udvar egyik legmegbízhatóbb besúgója, Mednyánszky János helytartótanácsos értesülései szerint a rölpapot kétezer példányban terjesztették Magyarországon.⁴⁵ Ezzel nagyjából egy időben Riedel báró, az osztrák jakobinusok későbbi vezetője Bécsből tucatnyi kézzel írott röpiratban arra hívta fel a német városok polgárait, hogy a kálapjukon kokárdával és felfegyverkezve gyűljenek össze valamelyik téren november 1-jén,

³⁹ *Le Commissaire des Relations extérieures aux Citoyens Représentants du peuple composant le Comité de Salut Public.* A. E. C. P. Pologne 322. köt. 48.

⁴⁰ Góralski, Zbigniew: *Austria a trzeci rozbiór Polski.* Wrocław, 1979. 96–97.; Sorel: *La question d'Orient*, 4. köt. 55.

⁴¹ Szolovjov, Szergej: *Isztorija pagyenyija Polski.* Moszkva, 1863. 339.; Kukiel, Marian: *Dzieje Polski porozbiorowe. 1795–1921.* London, 1963. 60.

⁴² PAN Bibl. w Kr. T. A. Hajdeckiego 2171. T.7. passim.; A galíciai felkelés közeli kirobbanásának hírért jelentette például Jan Jakub Patz százsz ügyvivő is Varsóból 1794. március 19-én és július 26-án. *Z okień ambasady saskiej.* Warszawa, 1969. 48., 131.

⁴³ *A magyar jakobinusok iratai* (a továbbiakban: MJi). Szerk. Benda Kálmán. 1. köt. Budapest, 1957. 804–805.

⁴⁴ Nem tévedés, a rölpapot a kitűzött határidő lejárta után kezdték terjeszteni.

⁴⁵ M. O. L. Kabinetsarchiv, Privatbibl. I. 50. 26. köt. Nr. 87. f. 132–133.

és indítsanak harcot a zsarnokság megdöntésére.⁴⁶ A cseh szakirodalom is megőrizte az emléket egy ma már eltűnt, ugyancsak kézzel írott felhívásnak, amelyet néhány köztisztviselőben álló egyén címére postáztak, egy példányát pedig a Károly-hídon szögezték ki. Ez a röplap arra szólította fel a polgárokat, hogy november 3-án gyülekezzenek a Hýbernská téren, és kezdjenek harcot az arany szabadság kivívására, a zsidók kiűzésére. A cseh röpirat kifejezetten Dumouriez tábornokra hivatkozott és azt állította, hogy az „tud a nyomorúságunkról, nem tagadja meg tőlünk a segítséget, és a rosszul kormányzott királyságokból szabad köztársaságokat akar alakítani”.⁴⁷ A „rosszul kormányzott királyságok szabad köztársasággá alakítása” valószínűleg utalás a Monarchia helyén kialakítandó három államra. Az időpontok közelsége alapján feltételezhető, hogy a francia forradalmárok által kiküldött emisszáriusoknak kell tulajdonítanunk a röplapok terjesztését: a felkelésnek a jelek szerint Pesten kellett volna kirobbannia, a német területeken folytatódott volna, s utóljára terjedt volna át Csehországra.⁴⁸ Martinovics Ignác 1792. november 18-án kelt újabb titkos jelentése is arra vall, hogy a francia forradalom és a Monarchiában élő elégedetlenek között valóban létrejött a kapcsolat. Részletesen tájékoztatta ugyanis az udvart a francia hadiflotta által tervezett fekete-tengeri diverzióról, a lengyelek megsegítéséről, a Bánát ellen irányuló török támadásról.⁴⁹ Nem sokkal később kezdte emlegetni, hogy az illuminátusok megfigyelése érdekében Prágába kell utaznia. Nem tudjuk, hogy erre az utazásra sor került-e valaha, de Pergen gróf, rendőrminiszter titkos ügynökei 1793. június 15-én azt jelentették, hogy Töplitz-ben (Teplice) magyarok tartózkodnak, nem sokkal azelőtt pedig Karlsbadban (Karlový Vary-ban) időző lengyelekről adtak hírt.⁵⁰ A bécsi udvar a francia kapcsolatok miatt már 1793. február 22. óta figyeltette a Monarchiában tartózkodó lengyeleket,⁵¹ júniusban pedig elrendelte, hogy a fürdőhelyek vendégeinek nevét is jelenteni kell. Bár a cseh rendőrség a titkos ügynökökkel ellentétben sem a lengyelekről, sem a magyarokról nem hallott, Hugo Kollátj fennmaradt levelezéséből egyértelműen kiderül, hogy 1793. június közepén Alexander Batowski gróffal együtt Karlový Varyban tartózkodott, július 1-jén pedig mindketten átköltöztek Teplícébe.⁵² Ekkor, 1793 júniusában–júliusában ajánlotta fel a lengyel emigráció a koronát először a Habsburgoknak, s nagyon valószínű, hogy ebben az akcióban a külügyi koncepciót kidolgozó Kollátj is szerepet játszhatott. 1793 nyarán kezdték terjesz-

⁴⁶ *Aufruf an alle Deutsche zu einem antiaristokratischen Gleichheitsbund*. In: Valjavec, Fritz: *Die Entstehung der politischen Strömungen in der Habsburger-Monarchie*. Wien–München, 1962. 162–163.

⁴⁷ Prášek, Justin-Václav: *Panování císaře a krále Františka I. Dějiny Čech a Moravy nové doby*. Praha, 1905. 10. köt. 21.; Mejdícká, Květa: *Čechy a francouzská revoluce*. Praha, 1959. 86.

⁴⁸ Masson említi a Siccard nevű francia ügynököt, akit 1792 novemberében Szászországon, Csehországon át Lengyelországba küldtek, de Prágában letartóztatták, és később kiutasították. Masson, Frédéric: *Le département des affaires étrangères pendant la Révolution 1787–1804*. Paris, 1877. 245.; Sybel azt állítja, hogy Lebrun közvetlen kapcsolatban állt az osztrák és a magyar elégedetlennel. Sybel: *Geschichte der Revolutionszeit*, 151–152. 1793 júniusában Galatiban letartóztattak egy francia emisszáriust, aki belga papnak adta ki magát. Lásd: Gróf Pergen levele Lazansky grófhhoz. Wien, 1793. június 19. Štátný Ústřední Archiv, Prager Gubernium (a továbbiakban: St. U. A. P. G.). 1791–1806. 15e., 252.; 1793. 907.; lásd még a francia titkos ügynökökről: A. E. *Mémoires et documents*. La France et les divers États. 651. köt. 49.

⁴⁹ MJI I. 858–859.

⁵⁰ St. U. A. P. G. 1791–1806. 15b. 1793. Nr. 70., 861.

⁵¹ Uo. 15e. 253. 1793. Nr. 253; 1793 márciusában Galíciában elrejtett fegyvereket is találtak. Lásd: PAN Bibl. w Kr. T. A. H. 2171. T. 7. 80.

⁵² Uo. Rkp. 200 (K) 11., 136., 140.

teni Magyarországon Martinovics Ignác Ferenc császár–királyhoz intézett *Nyílt levelét*, amelyből kiderül, tudott arról, hogy a lengyel emigráció felajánlotta a koronát a Habsburgoknak.⁵³ A magyar jakobinus mozgalom vezetője 1793 nyarán dolgozta ki Magyarország új alkotmánytervét is. Ebben autonóm tartományok kialakítását tervezte a magyarországi nemzetiségek számára, ahol az egyes népcsoportok helyi ügyek intézése során használhatták volna anyanyelvüket, a törvényhozó- és végrehajtó hatalmat viszont az egyes népek közösen gyakorolták volna magyar nyelven.⁵⁴ Tekintettel a lengyel emigránsoknak a bécsi udvarral folytatott tárgyalásaira, talán azt sem kell teljesen véletlennek tekintenünk, hogy Martinovics alkotmánytervében és az annak népszerűsítésére szolgáló röpiratában még nem vetette fel a Habsburg-ház trónfosztását. 1793 szeptemberében írta utolsó titkos jelentését, amelyben arról tájékoztatta a rendőrminisztert, hogy már folyik a jakobinusok szervezkedése Magyarországon, az összeesküvők szabadkőműves páholyokon keresztül tartják a kapcsolatot.⁵⁵ Lehet, hogy – mint annyiszor – ebben az esetben is igazat mondott, s a denúciálással saját konspiratív tevékenységét akarta fedezni. Az biztos, hogy 1793 decemberében a magyarországi és horvátországi elégedetlenek már érdeklődtek a svájci francia ügyvivőnél, Bacher-nál, hogy kaphatnának-e segítséget a forradalmároktól egy független köztársaság megteremtéséhez. A francia külügyminisztérium ebben az időben Svájcban keresztül több jelentést is kapott a Monarchiában tapasztalható nyugtalanságról, és tudott egy osztrák katonai összeesküvésről is.⁵⁶ Ne feledjük, ekkor már folyt a galíciai felkelés előkészítése is, Kościuszko pedig már elküldte megbízottját, Wielhorski grófot Párizsba, hogy pénzügyi támogatást kérjen a hadműveletek megkezdéséhez.

Úgy tűnik, hogy a Kościuszko-felkelés kirobbanása katalizálta a Monarchián belüli mozgalmak és a lengyelek kapcsolatait. 1794 májusában már folyt a Martinovics és társai által írt jakobinus káték terjesztése Magyarországon, ezekben pedig több utalás is található a lengyel felkelésre mint követendő példára.⁵⁷ A soproni születésű Müllner János, a stájerországi jakobinusok egyik vezetője 1795-ben tett vallomásában azt is elmondta, hogy az osztrák összeesküvés vezetője, Riedel báró⁵⁸ 1794 tavaszán hosszabb időt töltött Sopronban. Itt kereste fel őt a bécsi Kajetan Gilowski, hogy egy magyarországi titkos nyomdában megjelentessék Franz Hebenstreit *Homo Hominibus* című versét, amelyet a szerző lengyelországi útján szeretett volna terjeszteni.⁵⁹

A bécsi udvarban tudtak a magyarországi és ausztriai elégedetlenek létezéséről, de a „*Schusterkomplott*”-ot nem tartották veszélyesnek.⁶⁰ Annál jobban féltek viszont a galíciai felkelés kirobbanásától és áttérjedésétől a Monarchiára – legalábbis ez derül ki Kollowrat grófnak, a bécsi Direktórium elnökének Ugarte grófhhoz, a morva gubernium elnökéhez intézett májusi leveléből.⁶¹ Június ötödikén és nyolcadikán a bécsi porosz követ azt jelentette az udvarnak, hogy Berlin minden kétséget kizáró bizonyítékok birtokába jutott arra vonat-

⁵³ MJI I. 819–820.

⁵⁴ MJI I. 897–908.

⁵⁵ MJI I. 928–930.

⁵⁶ A. E. C. P. Suisse v.446., 320., v.440., 534.

⁵⁷ MJI I. 1009.

⁵⁸ Aki az 1792. november 1-jei tüntetésre hívta a német városok polgárait kalapjukon kokárdával. Lásd a 42. lábjegyzetet.

⁵⁹ Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Bécs. Vertrauliche Akten. 2. K. 307–308., 314–316., 751., K.3. 1113.; Allgemeine Verwaltungsarchiv, Bécs (a továbbiakban: AVA) Alte Polizeihofstelle II. 2. H. 48.

⁶⁰ Wangermann, Ernst: *From Joseph II to the Jacobin Trials*. Oxford, 1959. 146–147.

⁶¹ Štátný Ústřední Archiv v Brně. B. 95., sign. 55. K. 242. N. 835.

kozóan, hogy egyes a Monarchiában tartózkodó lengyelek veszélyes összeesküvést szőttek, ami kapcsolatban áll Párizssal, és célja a Habsburg-dinasztia uralmának megdöntése. Az összeesküvés központja Bécsben van – állította a porosz követ –, tagjai érintkezésben állnak a Monarchiában élő elégedetlenekkel és egyes Csehországban időző lengyelekkel.⁶² A bécsi udvar – bár kételkedett a hír valóságában – megtette a szükséges intézkedéseket.⁶³ Legnagyobb meglepetésre június 15-én Zeidler gróf bizalmas jelentéséből kiderült, hogy Jan Potocki gróf, a lengyel külügyminiszter fivére, valamint az egykori szászországi lengyel emigránsok egy csoportja Teplicében tartózkodott.⁶⁴ A porosz követ információi tehát megalapozottnak tűntek. Június 28-án ezért Ferenc császár – hivatkozva a Varsóban letartóztatott porosz diplomatákra – elrendelte az időközben Karlovy Varyba költözött lengyelek: Stanislaw és Jan Potocki gróf, Zabiello tábornok, Piattoli abbé (Szaniszló Ágost egykori titkára, ekkor Ignacy Potocki leányának házitanítója) letartóztatását, illetve Alexander Batowski gróf kiutasítását. A foglyok mindegyikének átvizsgálták az iratait és a leveleit.⁶⁵ Az elkobzott iratokból derült ki, hogy ugyanebben az időben egy Eger (Cheb) melletti fürdőhelyen (valószínűleg Frantiskovy Lázněban), közvetlenül a német határnál tartózkodott Wieniawski tábornok is, aki kapcsolatban állt a Monarchiában élő elégedetlenekkel, ezért rövidesen elrendelték az ő letartóztatását is.⁶⁶

Ezt követően kapott hírt a bécsi udvar arról, hogy Soltyk gróf rendszeresen levelezett a velencei francia ügyvivővel, majd valamivel később az is a rendőrség tudomására jutott, hogy az ő segítségével küldtek a bécsi jakobinusok követeket Párizsba.⁶⁷ Soltyk július 15-i letartóztatását hamarosan követte Martinovics és az osztrák összeesküvők bécsi csoportjának az elfogatása. Az udvar ekkor már gyanította a magyar–osztrák–lengyel együttműködést (ez világosan kitűnik a vádlottaknak feltett kérdésekből), és azt is feltételezte, hogy a Monarchián belüli elégedetlenek között Martinovics Ignác biztosította az összeköttetést. Saurau grófnak a prágai gubernium elnökéhez írt leveléből kitűnik, hogy a vizsgálóbizottság szerint az 1794 nyarán Bécsben és Pesten letartóztatott személyek egy közös konspiráció tagjai voltak, amelynek az volt a célja, hogy megdöntse az alkotmányt, és forradalmat robbantson ki Ausztriában és Magyarországon. Az összeesküvők felsorolásánál Martinovics Ignác neve áll az első helyen, őt az osztrák jakobinusok követik, s a lista legalján találhatók a magyar vádlottak nevei.⁶⁸ A Kościuszko-felkeléssel fennálló kapcsolat meglétét ellenben nem tudta hitelt érdemlően bizonyítani a vizsgálóbizottság.

A lengyel kapcsolatok létezését azonban olyan közvetett források is alátámasztják, mint a bécsi udvar Svájból szerzett titkos értesülései, a magyar jakobinusokat denunciózó ügy-

⁶² AVA Pergen Akten XVI. 7. H. 1., 32., H. 2., 314.

⁶³ St. U. A. P. G. 1791–1806. 15b. 223. 1794. 813., 841.

⁶⁴ Kriegsarchiv, Bécs. 1794. Depart. Lit. G-Lib. 27. pag. 5922/70.

⁶⁵ St. U. A. P. G. 1791–1806. 15e. 253. 1794. f. 931.; 176. Uo. f. 932., 949., 1016.

⁶⁶ Uo. f. 947., 1263.; Tokarz: *Ostatnie lata*, I. 151., 180.; Kriegsarchiv 1794. 44., 429.

⁶⁷ AVA Pergen Akten X/B. 1-H. 51., f.43., 48.; Silagi, Denis: *Jakobiner in der Habsburger-Monarchie*. Verl. Wien–München, 1962. 177.

⁶⁸ St. U. A. P. G. 1791–1806. 20. 6., 1794. f. 1397.; a teljes szöveg: Ring, Éva: *New documents for the evaluation of Martinovics conspiracy*. Danubian Historical Studies, vol. 2. (1988) No. 1. 65–67.; A korabeli közvélemény is úgy tudta, hogy a vizsgálat során „fény derült a Martinovics-összeesküvés osztrák kapcsolataira”. Lásd: Pichler, Caroline: *Denkwürdigkeiten aus meinen Leben 1769 bis 1798*. Wien, 1844. 1. köt. 206.; Meg kell említenünk, hogy Fraknoi Vilmos is úgy tudta, hogy 1795 februárjában a bécsi jakobinusokat a „Martinovics-összeesküvésben” való részvételükért ítéltek el. Fraknoi: *Martinovics és társainak összeesküvése*, 203–204.; Kriegsarchiv 1794. Depart. Lit. G-Lib. 27. pag. 5922/70.; St. U. A. P. G. 1791–1806. 15e. 253. 1794. f.931-932., 939., 947-49., 1016.

nők jelentései,⁶⁹ valamint a velencei lengyel emigránsok visszaemlékezései. Ezek egybehangzóan állítják, hogy a magyar és osztrák jakobinusok célja 30 000 fegyveres kiállítása volt, amellyel valójában a lengyel felkelést akarták segíteni.⁷⁰

A galíciai magyar–lengyel felkelési tervek a Kościuszko-felkelés és a jakobinus mozgalom bukása után

A magyar jakobinusok letartóztatása azonban nem vetett véget a különböző közép-európai népek összefogási kísérleteinek és a francia segítséghez fűződő illúzióknak. 1794 őszén a Kościuszko-felkelés helyzetének rosszabbodásával ismét felmerült a lengyel–magyar–osztrák–cseh együttműködés gondolata. Kościuszko kiáltványban szólította fel a három nagyhatalom seregében szolgáló katonákat, hogy álljanak át a felkelőkhöz.⁷¹ A fővezér fogásba esése után utóda, Tomasz Wawrzecki sikertelen kísérletet is tett a galíciai felkelés ki-robantására.⁷² A Legfelső Nemzeti Tanács vezetői a kudarc láttán úgy döntöttek, hogy a közös lengyel–magyar fegyveres akció megindítását Galíciában 1795 tavaszára halasztják.

1794 őszén a galíciai felkelés kérdését ismét megtárgyalta a párizsi Közjóléti Bizottság egy írásbeli javaslat alapján. A dokumentum szerzője Lengyelország integritásának visszaállítását azzal kezdte volna, hogy Moldvában összegyűjti Kościuszko seregének maradványát, amihez – Franciaország közbenjárásával – szeretne volna megszerezni a Porta engedélyét.⁷³ Később pedig a lengyel katonák segítségével szándékozott ki-robantani a galíciai felkelést.

1794 végére újabb népes lengyel emigráns csoportok alakultak ki külföldön: Párizsban, Velencében, Moldvában és Havasalföldön. A földrajzi távolság és a társadalmi reformokhoz való viszony rövidesen két táborra osztotta a menekülteket, bár külpolitikai téren mindkét csoport elsősorban Franciaország segítségére számított. A mérsékelt szárny tevékenységében újr az 1770-es évek reformnemzedékének kiemelkedő személyisége, Józef Wybicki játszott kiemelkedő szerepet. A Kościuszko-felkelés alatt ismerkedett meg Jan Henryk Dąbrowski ezredessel, aki már 1792-ben javasolta, hogy a külföldre menekült lengyel katonákból szervezzenek légiókat. Dąbrowski azt remélte, hogy amennyiben a lengyel légiók felajánlanák segítségüket a francia forradalmároknak, talán meg lehetne nyerni támogatásukat a targowicei konföderáció hívei elleni küzdelemhez. Lengyelország végleges felosztása után ismét előhozakodott a tervével, ami azért is tűnt megalapozottnak, mert ebben az időben már több mint 6000 lengyel katona élt Nyugaton és legalább 2000 fő Havasalföldön. Többségük a legnagyobb ínségben tengődött, és türelmetlenül várta a pillanatot, amikor ismét harcolhat hazája függetlenségeért. A francia Direktóriummal Wybicki ismertette meg Dąbrowski elképzelését, amikor az hosszas bujkálás után végre eljutott Párizsba. A Direktórium örömmel fogadta a javaslatot, mert az elégedetlen és lázongó lengyel katonák nem kis terhet jelentettek számára, s bölcsebbnek látszott őket eltávolítani Franciaország közeléből. Ezért azt tanácsolták, hogy Dąbrowski Itáliában kezdje meg a légiók toborzását, és működjön együtt Bonaparte tábornokkal.

⁶⁹ MJI II. 24., 65–68.

⁷⁰ A. E. C. P. Pologne 323. köt. 321., 401., 407–408.; Askenazy: *Napoleon a Polska*, I. 225–226.; Smoleński, Władysław: *Emigracja polska w latach 1795–1797*. Przegląd Historyczny, 1910. XI. sz. 89.; Pachoński, Jan: *General Jan Henryk Dąbrowski 1755–1818*. Warszawa, 1981. 160–162.

⁷¹ Bibl. Czar. Rkp. 967., 427., 433.

⁷² PAN Bibl w Kr. T. A. H. 2171. T. 4. 52.

⁷³ A. E. C. P. Pologne 323. köt. f. 327–328.

1796 őszén már közel 6000 fő gyülekezett Itáliában a lengyel zászlók alatt. Dąbrowski-nak az volt a szándéka, hogy Dalmáciában partra szállva, onnan Magyarország területére benyomulva egyesül a Havasalföldre menekült katonákkal, majd segítségükkel és az erdélyi magyar nemesekkel összefogva kirobbant egy közös magyar–lengyel felkelést, amelyre támaszkodva felszabadítja Galíciát. Úgy vélte, hogy Törökország ebben az esetben – kihasználva Oroszország szövetségesének, a Habsburg Monarchiának két tűz közé szorulását – azonnal megtámadná Oroszországot. Terve elfogadtatásának érdekében Dąbrowski többször járt Párizsban, míg végül sikerült megszereznie a Direktórium támogatását. Delacroix francia külügyminiszter 1797. április 4-én felszólította a lengyel emigráció vezetőit, hogy szövegezzék meg a tervezett felkelés kiáltványát. A dokumentum Wybicki megfogalmazásában került nyilvánosságra. A szövegből kitűnik, hogy a lengyel emigránsok egy svájci mintájú, szövetséges köztársaságokból álló konföderációt akartak létrehozni a Monarchia helyén. Számítottak arra, hogy a Habsburg elnyomás alatt sínylődő népeket megnyerhetik elképzelésüknek, s közös erővel bevezetik a Bonaparte által létrehozott itáliai köztársaságokban életbe léptetett mérsékelt reformokat. A lengyel emigránsok a felkelési terv kidolgozásánál messzemenőig számítottak a magyarok támogatására, akik 1790 óta többször adták jelét függetlenségi vágyuknak. A lengyel emigráció reményt merített azokból a hírekből is, amelyeket a francia kormány kapott a magyarországi közhangulatról.

Dąbrowski légióinak dalmáciai partraszállását a Bonaparte tábornok által 1797. április 7-én Léobenben aláírt fegyverszünet hiúsította meg. A közös lengyel–magyar felkelés tervének emlékét azonban azóta is őrzi a Wybicki által erre az alkalomra írott *Légionáriusok dala*, amely a jelenlegi lengyel himnusz.⁷⁴

„Nincs még veszve Lengyelország,
míg mi meg nem haltunk,
mit a zsarnok elragadott,
visszaszerzi kardunk.

⁷⁴ Zajaczek, Józef: *Historia Rewolucji Polskiej w roku 1794*. Warszawa–Łwów, 1907. 1. köt. 104–105.; Smoleński: *Emigracja polska*, 89.; Chodźko, Léonard: *Histoire des légions polonaises en Italie, sous le commandement du général Dombrowski*. Paris, 1829. 2. köt. 11–13.; *Recueil des traités, conventions et actes diplomatiques concernant la Pologne 1762–1862 par le comte d'Angeberg*. Paris, 1862. 423–426.; A felvidéki magyar családok lengyel kapcsolatainak fontosságára a szakirodalomban először H. Balázs Éva hívta fel a figyelmet. Lásd: *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus (1763–1795)*. Budapest, 1967. Véleményét alátámasztja a következő terjedelmes feljegyzés 1794 nyaráról: AVA Pergen Akten X. 3. A. H. 132. és Jan Henryk Dąbrowski emlékirata: PAN Bibl. w Kr. Rks. 2225. Lásd még: Vadász Sándor: *Francia tervezet magyar–lengyel felkelésre 1796-ból*. Századok, 104. évf. (1970) 1. sz. 70–75.; H. Balázs Éva: *Notes sur l'histoire du bonapartisme en Hongrie*. Nouvelles Études Hongroises, 1969–1970. No. 4-5. sz., 186–208.; Reyhmann, Jan: *Jakobini węgierscy z roku 1794 a insurrekcja kościuszkowska*. Kwartalnik Historyczny, vol. 64. (1957) No. 2. 154–155.; Ring Éva: *Újabb adatok az 1797-re tervezett lengyel–magyar Habsburg-ellenes felkelés kérdéséhez*. Századok, 113. évf. (1979) 5. sz. 827–850.; *Pieśń legionów polskich we Włoszech*. In: Ulotna poezja patriotyczna Oświecenia 1774–1797. Ed. Roman Kaleta. Wrocław, 1977.

⁷⁴ Wybicki Bonapartében csalódva, majd látva a lengyel légiók tragédiáját 1802-ben tért vissza szülőföldjére, amely most már Poroszországhoz tartozott. Napóleon személyes felkérésére azonban 1806-ban mégis magas hivatalt vállalt a megalakult Varsói Nagyhercegségben. Hajlott fővel még megérte a bécsi kongresszust, részt vett a Lengyel Tudományos Akadémia megalapításában 1820-ban. 1822-ben ért véget példátlanul gazdag, illúzióktól és tévedésektől sem mentes élete.

Föl, föl Dąbrowski,
zászlódat bontsd ki,
légy te a vezérünk,
vágyakozva kérünk !”⁷⁵

E tervek sorába (amelyekről egyébként a bécsi udvar mindig értesült galíciai besúgói, a porosz és orosz udvarokból érkező figyelmeztetések, illetve konstantinápolyi nagyköveteinek bizalmas információi alapján⁷⁶) szervesen illeszkedik az a dokumentum is, amelyet 1796 decemberében juttatott el a francia külügyminisztériumhoz a Direktórium Magyarországon átutazó oroszországi kémje, Van Lennep. Az irat első sorai teljes mértékben bizonyítják a berlini udvar 1794. június elején szerzett információinak hitelességét: „A legutóbbi lengyel forradalom idején e forradalom vezetői igen kiterjedt és bizalmas kapcsolatban álltak a magyarországi elégedetlenekkel. Ebből kölcsönös mozgalmak terve született: annak a tervnek a sikere, amely a dolgok új rendjét volt hivatva megteremteni Lengyelországban, ösztönözte volna a magyarországi vállalkozásokat. Így, miközben a lengyelek a saját oldalukon működtek, egy másik összeesküvést is szőttek, amely igen széles körű hatást váltott ki Magyarországon, ezt azonban még a lengyel forradalom eltiprása előtt felfedték, sok személyt letartóztattak, s vezetőiket, Martinovicsot, Sigrayt stb. lefegyverezték.”⁷⁷ A nevek feltűnően pontos írása alapján gyaníthatjuk, hogy a dokumentum szerzője olyan magyarul jól tudó személytől kapta információit, aki a lembergi Centralizációval állt kapcsolatban. Ez a szervezet ugyanis – ellentétben a párizsi emigrációval, amely ekkor már Dąbrowski légióinak működését támogatta – török területen akarta kijelölni a menekült katonák gyülekező helyét, és Moldvából akart magyar, illetve erdélyi segítséggel betörni Galíciába, a továbbiakban pedig onnan szándékozott általános Habsburg-ellenes felkelést hirdetni a Monarchiában.⁷⁸ Ennek érdekében 1796 januárjában a galíciai rendek egy része konföderációt hirdetett, és ezt kiáltványban hozta a lakosság tudomására. Michal Kléofas Oginski naplójában megőrizte a kiáltvány tartalmi kivonatát, amelyből kitűnik, hogy a felkelés szervezői „segítségül kívánták hívni mindazon nemzeteket, amelyeket a lengyel nemzet bukása után hasonló sors fenyeget a három nagyhatalom részéről”. Bár a kiáltvány egyetlen nemzetet sem nevez meg a lehetséges szövetségesek közül, a francia Külügyminisztériumi Levéltárban fennmaradt három dokumentum is bizonyítja, hogy a felkelés kirobbantását 1797-re tervezték, s mindegyik tervezet számolt a magyarok részvételével is. Ezek közül két dokumentum is említi a megmozdulás támogatói között a Trencsén megyei földbirtokos Illésházy István grófot és a szepességi Berzeviczy Gergelyt.⁷⁹

A Van Lennep által továbbított levél írója, aki állítása szerint az összeesküvők patrónusa volt, két tervezetet is csatolt a küldeményhez: az első a galíciai felkelés lehetséges támogatóit sorolta fel, a második a tervezett megmozdulás nemzetközi hatásait mérlegelte. Az utóbbi irat három fő területet jelölt meg a felkelés végrehajtására: 1. Moldvát, ahol a lengyel haderő maradványait gyűjtötték volna össze; 2. Erdélyt, ahol a magyar elégedetlenek csatlakoztak volna a lengyel katonákhoz; 3. Galíciát, ahol a felvidéki magyar és a galíciai rendek gyülekeztek volna.

⁷⁵ *Barátok a bajban*. Budapest, 1985. 615.

⁷⁶ PAN Bibl w Kr. T. A. H. 2171. T. 6. passim.; St. U. A. v Br. B.95. sign. 55. K. 243. N. 627., 197.

⁷⁷ Vadász: *Francia tervezet*, 70.

⁷⁸ Askenazy: *Napoleon a Polska*, I. 143–144.

⁷⁹ A. E. C. P. Venise 252. köt., 364., Pologne 323.köt. 248., 317., 320–323., 357., 401., 407–408.

Tartalmilag a második dokumentum koncepciójával teljesen egybevág az a felkelési terv is, amelyet 1797. január 10-én juttattak el a Francia Külügyminisztériumba, s egy 200 ezer fős hadsereg felállításának lehetőségét veti fel. „A Bánát és Erdély könnyedén kiállítana 30 000 főt, Magyarország központi része 20 000 főt, Galícia és a hozzá tartozó [?] magyar megyék 50 000 főt, Ukrajna és Podólia 60 000 főt, a maradék 60 000-et pedig Lengyelország és Litvánia” – vélte a dokumentum szerzője.⁸⁰

Az osztrák katonai megszállás és a titkosrendőrség akciói azonban egyre jobban megnehezítették a galíciai összeesküvők dolgát. A sokféle tervezgetésnek sorozatos letartóztatások vetettek véget: a bécsi udvarnak sikerült elfognia a galíciai összeesküvés két tagját, akiknél bizonyítékokat találtak a párizsi emigrációval, valamint a Czartoryski herceg körével fenntartott kapcsolatokra, és sikerült leleplezniük a Gorzkowski-féle, a parasztság felszabadítására irányuló összeesküvést is.⁸¹ Az 1789–1799-es galíciai perek ellenére mégis azt tapasztaljuk, hogy a lengyel emigráció egészen 1809-ig mindig számított a magyarok közreműködésére egy tervezett Habsburg-ellenes felkelésnél.⁸²

A közös katonai akció elmaradása ellenére a terv emlékét megőrizte a szóbeli hagyomány, ami később a kollektív emlékezet részévé vált. A dolog érdekessége, hogy a lengyel–magyar közös felkelés tervei írásban alig maradtak fenn, csak a francia külügyi levéltár és a párizsi lengyel emigráció őrzött meg néhány dokumentumot, ami alapján némi információnk lehet az összeesküvők szándékairól. Bár a magyar történetírás tudott a galíciai felkelés tervére vonatkozó híresztelésekről, hiszen azok a bécsi udvarba is eljutottak, ezért Sándor Lipót nádor királyi biztost küldött Zemplén megyébe az ügy kivizsgálására,⁸³ a nyomozás eredménytelenségére hivatkozva nem tekintette a szóbeszédet megalapozottnak. Azt pedig, hogy a magyar jakobinusok szervezkedése alatt Martinovics Ignác is utalt a készülő galíciai felkelésre, kizárólag az ő fantáziája termékének tulajdonította. A róla szóló, közel száz évig tartó vitában a 19. század eleji szóbeli hagyomány és az úgynevezett tudományos álláspont ütközött össze. 1880 után, amikor megjelent Fraknoi Vilmos *Martinovics és társai története* című monográfiája, a magyar történészek szinte kivétel nélkül úgy vélték, hogy a magyar jakobinusok nemzetközi kapcsolatai csak Martinovics képzeletében léteztek. Az 1957-ben Benda Kálmán szerkesztésében megjelent *A magyar jakobinusok iratai* című forráskiadvány első kötete bevezetőjében Benda is notórius hazudozóként mutatta be Martinovicsot, azt állítván, hogy a lengyel kapcsolatok teljesen légből kapottak voltak.⁸⁴ Jan Reyhmann a forráskiadványról írott recenziójában ugyan tapintatosan figyelmeztette a magyar történészeket, hogy láthatólag igen keveset tudnak a 18. századvégi lengyel emigráció különböző terveiről,⁸⁵ de az ő megjegyzései sem változtattak a magyar történetírás álláspontján. Csak 1970 után, amikor Vadász Sándor közölte a Van Lennep által továbbított levél szövegét, támadt némi érdeklődés a kérdés iránt, s merült fel komolyan az a lehetőség, hogy létezhetett némi kapcsolat a lengyel és magyar összeesküvők között.

⁸⁰ A. E. C. P. Pologne 323.k. 248., 317., 320–323., 357., 401., 407–408.

⁸¹ PAN Bibl w Kr. T. A. H. 2171. T. 6. 99–113.; *Z korespondencji Kościuszkii urzędowej i prywatnej 1790–1817*. Ed. A. M. Skalkowski. Kórnik, 1946. 42–43.

⁸² *Archivum Wybickiego (Wybicki Levéltár)* II. 1802–1822. Ed. A. M. Skalkowski. Gdańsk, 1950. 415.

⁸³ A Zemplén megyei vizsgálat nagy port vert fel, a korszakkal foglalkozó történészek mindegyike tárgyalta, legrészletesebben azonban Domanovszky Sándor: *József nádor élete és irataiban*. Budapest, 1925. 1. köt. 46. sz. irat.; MJI I. XLIX.

⁸⁴ MJI I. LXXVIII.

⁸⁵ Reyhmann: *Jakobini węgierscy*, 154–155.

Bárhogyan is vélekedett azonban a magyar történetírás, a közös katonai akció tervére vonatkozó szóbeli hagyomány olyan erős volt, hogy az egész 19. században táplálta a kölcsönös segítségnyújtás különböző formáit, amelyek jól ismertek a lengyel és magyar történetészek körében. Galícia megítélése – éppen a lengyelek helyzete miatt – nagyon kedvezőtlen volt Magyarországon is 1873 előtt. Az általános közvélekedésen csak az 1873-as tartományi reform változtatott, amikor a galíciai nemesség fontos szerephez jutott a tartomány irányításában, a lengyel nyelvet pedig széles körben lehetett használni, nemcsak a közigazgatásban és igazságszolgáltatásban, de az oktatásban és művelődésben is. Galiciának a lengyel nemzeti kultúra megőrzésében játszott szerepe különösen felértékelődött a porosz és orosz asszimilációs törekvések megerősödésével párhuzamosan. Galícia megítélése tehát kedvezőbbre fordult az utókor szemében, s ennek köszönhetően paradox módon ma mindkét hagyomány egyszerre él a magyar lakosság kollektív tudatában: a lengyel–magyar közös segítségnyújtás hagyománya, aminek kibontakozásában meghatározó szerepet játszott Galícia osztrák megszállása és germanizációja, továbbá Galícia tartomány politikai és kulturális pluralizmusának idealizálása.

EWA RING

Polsko–węgierskie galicyjskie plany powstania a pamięć kolektywna

Po pierwszym rozbiorze Polski i szlachta polska i węgierska, podtrzymująca wzajemnie dobre kontakty, miała nadzieję, że Galicja zostanie przyłączona do Królestwa Węgierskiego przez dwór wiedeński. Po długich wachaniach Maria Teresa jednak zdecydowała inaczej, przyłączyła Galicję do prowincji dziedzicznych. W nowej prowincji już w roku 1772 znieśli administrację i sądownictwo polskie, zwolniono wielką część urzędników. Wprowadzenie austriackiego systemu administracji oraz języka niemieckiego, jako języka urzędowego, wymiana polskich urzędników państwowych z niemieckimi i czeskimi szokowała polską szlachtę. W krótkim czasie pojawiło się przekonanie, że polskie stany galicyjskie mogłyby być naturalnymi sojusznikami niezadowolonej z polityki celnej dworu wiedeńskiego szlachty węgierskiej Górnych Węgier.

W październiku roku 1792, kiedy przygotowano koncepcję dyplomacji francuskiej w celu przekształcenia stosunków władczych w Europie, pod tytułem „Projekt poleceń i zasad, na podstawie których trzeba prowadzić pertraktacje z królem pruskim”, w tym dokumencie w propozycji pokojowej dla Prus wymieniono między innymi nazwę Galicji. Reakcją na ten projekt był inny plan, przywieziony do Paryża w styczniu 1793 roku przez Tadeusza Kościuszkę. Według propozycji polskiej realizację planów francuskich „trzeba zacząć od wzniecania buntów i lokalnych rozruchów na Węgrzech, w Galicji, na Czechach, na Śląsku, w Prusiech i Rosji”. Wiemy, że z powodu wewnętrznych walk o władzę rewolucji francuskiej Kościuszko na swoją propozycję nie otrzymał rzeczowej odpowiedzi od Lebruna, ministra spraw zagranicznych, dlatego wrócił do Saksonii. Tam dowiedział się o tym, że latem 1793 roku warszawscy spiskowcy wybrali go na przywódcę przygotowywanego powstania. W ich wyobrażeniach również mogła wystąpić plan zbrojnego ruchu galicyjskiego, dlatego, że Kościuszko przyjechał tam jesienią 1793 roku, żeby osobiście zobaczyć przygotowania. Bunt galicyjski miał wielki akcent w projektach dostarczanych do Komitetu Ocalenia Publicznego Franciszka Barssa, wysłannika saskiej emigracji. Obietnica wybuchu powstania galicyjskiego, przeniesionego na pozostałe prowincje Monarchii miała ogromne znaczenie po wy-

buchu powstania kościuszkowskiego w toku pertraktacji z Komitetem Ocalenia Publicznego, szczególnie potem, jak Austria rozpoczęła okupację Małopolski. Na podstawie raportów polskiej emigracji w Wenecji, oraz donosicieli rządu austriackiego jest prawdopodobne, że zamierzono podjęcie zbrojnego współdziałania polsko-węgierskiego podczas powstania kościuszkowskiego: Mamy liczne pośrednie dowody na to, że węgierscy jakobini chcieli wystawić wojska liczące 30 000 wolontariuszy.

Po zdobyciu Warszawy dla wielu wydawało się, że do przywrócenia przynajmniej częściowej niepodległości Polski nie pozostała inna szansa, jak wzniecenie powstania w Galicji, ale akcje tajnej policji coraz bardziej zatrudniały sytuację spiskowców. Prawdopodobnie z tego powodu polska emigracja paryska poszukiwała inną drogę do realizacji swoich planów. Ponieważ Jan Henryk Dąbrowski już od roku 1796 organizował legiony włoskie, emigranci myśleli, że właśnie za pomocą tych trzeba rozpętać powstanie galicyjskie. Według planu legiony wysadzone na ląd w Dalmacji wkroczyłyby na Węgry, gdzie przyłączyłyby się do niezadowolonych Węgrów, a potem razem wkroczyłyby do Galicji, i zajęłyby prowincję. Ten projekt też był przegrany, ponieważ generał Bonaparte zawarł rozejm z Habsburgami w Leobenie.

Powstanie galicyjskie nie wybuch pod koniec wieku 18., ale z pamiętników Józefa Wybickiego dowiadujemy się, że Polacy oczekiwali pomocy ze strony stanów węgierskich jeszcze w roku 1809, podczas ofensywy Napoleona. Wbrew braku realizacji wspólnych akcji militarnych, pamięć tych planów została zachowywana w tradycji ustnej, która stała się później częścią pamięci kolektywnej.

ÉVA RING

Hungarian–Polish Galician Uprising Plans and Collective Memory

Following the First Partition of Poland, it was expected by both the Hungarian and the Polish nobility, who were traditionally on friendly terms with each other, that the recently acquired province of Galicia was to be part of the kingdom of Hungary. However, after long hesitation, Maria Theresa annexed Galicia to the hereditary lands. In 1772, Polish administration and jurisdiction were abolished in the new land, and the majority of officials were dismissed. The implementation of Austrian administration, German as the official language and the substitution of Polish functionaries with German and Czech officials shocked the Polish nobility. It was soon recognized that the Polish estates of Galicia would make a natural ally of the nobility in Upper Hungary, utterly dissatisfied with Hapsburg customs policies.

Finished in October 1792, the French revolutionaries' foreign policy strategy for rearranging the existing balance of power in Europe entitled "Instructions and principles to be followed during the negotiations with the King of Prussia" did contain the name of Galicia. The draft presented in Paris in January 1793 by Thaddeus Kosciuszko, the envoy of Polish immigrants living in Saxony was a response to this paper. According to the Polish proposition, the implementation of France's plan should start with "instigating riots and local uprisings in Hungary, Galicia, Bohemia, Silesia, Prussia and Russia". We know that, due to internal power struggles among French leaders, Kosciuszko got no substantive response from foreign affairs minister Lebrun and returned to Saxony to learn that he had

been elected as the leader of the uprising in preparation by the Warsaw conspirators. The Galician uprising could possibly be a part of their plans, given that Kosciusko himself went there in order to supervise the preparations in the autumn of 1793. He requested help from the French before the outburst of the uprising by sending Franciszek Barss to the Committee of Public Safety in Paris. The Galician movement was to have a preponderant role in his plans: "Especially Galicia, this province important to the House of Hapsburg could easily be annexed by Poland. The Galicians had already contacted the Commander-in-Chief in order to perform military operations together with the Polish."

On the basis of the reports of the Polish emigrants in Venice and the Austrian government's informers, we can be almost certain that, in addition to the Galician uprising plans, the idea of a Hungarian-Polish military cooperation had been raised. A substantial amount of circumstantial evidence shows that Austrian and Hungarian Jacobins had the intention of raising an army of 30,000 volunteers to support the Kosciusko Uprising. This plan was not forgotten even after the downfall of the uprising. However, the Austrian occupation and the operations of the Austrian secret police rendered the situation more difficult for the Galician conspirators. As Jan Henryk Dabrowski had been organizing the Polish Legions in Italy since 1796, it was thought that the Galician uprising has to be unleashed with their help. According to the scheme, after having disembarked on the Dalmatian coast the legions would have entered Hungary to unite with Hungarian dissenters and then, together, would have penetrated Galicia to occupy the province. This plan was never fulfilled, as General Bonaparte had already concluded an armistice with Austria in Leoben before the beginning of the operation.

Eventually, the Hungarian-Galician uprising did not break out at the end of the 18th century, but it is known from the memoirs of Józef Wybicki that the Polish were still counting on the Hungarian estates' actions during Napoleon's 1809 offensive. The memory of the common action plan became part of the collective memory and nourished the intention of common military operations throughout the 19th century.